

НЕВЕРБАЛЬНІ МАРКЕРИ ВИРАЖЕННЯ ЕМОЦІЙНОГО КОНЦЕПТУ "СТРАХ" (на матеріалі сучасної англомовної художньої прози)

Стаття присвячена розгляду мовних та мовленнєвих засобів експлікації у художньому тексті інформаційного слоту "Невербальне спілкування" фрейму-сценарію емоційного концепту "СТРАХ". Увагу сконцентровано на основних формах невербальної поведінки персонажів творів під час переживання ними відповідної емоції.

У рамках когнітивно-дискурсивної парадигми приділяється значна увага вивченню концептуального вираження емоцій, їх представлення одиницями конкретної мовної картини світу, співвідношення емоцій та когнітивних процесів у процесі комунікації, проблем текстової емотивності тощо. Стаття присвячена виявленню номінативних та комунікативних засобів відображення різних типів невербальних реакцій персонажів тексту, які відчувають емоцію страх. Реалізація мети передбачає розв'язання таких завдань: 1) розкриття основних форм невербальної експресивної реакції індивіда на ситуацію переживання емоції страх; 2) виділення різноманітних мовних засобів, які позначаючи зазначені реакції, репрезентують певний фрагмент базового фрейму-сценарію емоційного концепту (ЕК) "СТРАХ"; 3) визначення ролі текстової експлікації відповідної невербальної поведінки. Робота є продовженням досліджень у сфері невербального вираження емоцій, зокрема у тексті, таких науковців, як С.В. Гладь, А.А. Каліта, Н.А. Красавський, Н.А. Позднякова, О.А. Янова та ін [1; 4; 6; 9; 11].

На сучасному етапі розвитку лінгвістичної науки на передній план виходить вивчення емоційного аспекту комунікації, яке спрямовано на виділення та опис особливостей взаємозв'язку емоційних переживань людини з її когнітивною сферою та комунікативною поведінкою. Одним із національно та культурно обумовлених фрагментів об'єктивно існуючої дійсності, який викликає при його осмисленні емоційні переживання, є художній текст. У межах когнітивно-дискурсивної парадигми семантика художнього тексту розглядається як певна ментальна репрезентація фрагменту дійсності та різних відношень у ньому, що відображаються у людській свідомості [1: 104-106]. При цьому текст виступає не тільки як форма фіксації наших знань, але також як джерело вивчення цих знань. До таких знань, зокрема, належать знання про емоції. Останні є не тільки однією з форм відображення дійсності, але самі виступають об'єктом цього відображення, а тому фіксуються мовними знаками та втілюються у семантичну структуру тексту [9: 41].

Художній текст характеризується тісною взаємодією когнітивної та емоційної сфер, тому виділяються два основних аспекти впливу на читача: смисловий та емоційний, які потенційно закладені в семантиці тексту. Смислове сприйняття будь-якої текстової ситуації пов'язане з особливою когнітивною діяльністю – розумінням, – результатом якої є оволодіння змістовністю конкретного тексту та його окремих фрагментів [3 : 74-75; 1: 106].

Процес інтерпретації тексту у читача супроводжується, з одного боку, підключенням енциклопедичних знань та знань, отриманих від автора, з іншого, – активізацією певних емоційних реакцій адресата на окремі текстові елементи, що веде або до формування емоційного ставлення до того, про що йдеться у тексті або виникненню більш глибоких та стійких переживань [1: 106-107]. Такий процес підключення емоційної сфери свідомості під час опанування змістом тексту відбувається за рахунок існування об'єктивно притаманної властивості художнього тексту – емотивності, яка розглядається як іманентно притаманна мові семантична властивість виражати системою своїх засобів емоційні стани, переживання, тобто емоційність як факт психіки [9: 37].

Емотивність співвідноситься з представленими в тексті емоціогенними знаннями та актуалізується за допомогою таких текстових компонентів, які втілюють емоційні авторські інтенції та відповідно моделюють вірогідні емоції адресата [2: 5]. Такі душевні стани читача обумовлюються осмисленням: 1) "нейтральних" ситуацій, які у тексті безпосередньо не відбивають причини виникнення, характер протікання та результати впливу конкретної емоції на персонажів твору; 2) ситуаціями, у яких розкриваються сценарії протікання певної емоції. Отже, будь-який текст несе у собі здатність "спровокувати" адресата на емоції та почуття з приводу представлених автором певних боків навколишнього світу, зокрема емоційного життя своїх персонажів.

Емоції виступають невід'ємною частиною людського життя, регулюючи процеси сприйняття та осмислення дійсності, обумовлюючи усі види діяльності індивіда та відтворюючи у його свідомості емоційне ставлення до дійсності [11: 4-15]. Вони розглядаються як психічне відображення реальності у формі безпосереднього переживання життєвого сенсу подій та ситуацій, що детерміновано їх значущістю для процесу реалізації потреб індивіда [8: 445].

Емоції як соціокультурний феномен дійсності символізуються двома способами: вербальними (різними типами номінації) та невербальними (паралінгвістичними) засобами. У спілкуванні вербальний і невербальний коди поєднуються та складають єдиний комунікативний процес [4: 135; 5: 7; 6].

Найкращий засіб передачі емоційних переживань, які являють собою складову частину культури будь-якого народу, є використання мовних засобів. Засоби вербальної концептуалізації емоцій представлені одиницями різних мовних рівнів, найбільш комунікативним з яких є лексичні та фразеологічні одиниці [6].

Однак, комунікація складається не лише з мовленнєвої поведінки мовця: існує двостороння передача інформації візуального характеру, котра виражається невербальною поведінкою, доповнює та підтримує мовленнєву діяльність [4: 135]. Невербальне знакове оформлення емоцій є переважно акціональним, тобто репрезентація емоцій

здійснюється мимовільно за допомогою жестів, міміки, пантоміміки тощо, що обумовлено їх фізіогномічним походженням та вмотивованістю конкретними діями й поведінками [6].

Усі невербальні дії становлять біологічно детерміновану систему і виступають своєрідними маркерами процесів вищої нервової діяльності. Серед невербальних засобів вираження емоцій виділяються: 1) жести – значущі рухи тіла, які виконуються свідомо й у розрахунок на спостерігача; 2) міміку – значущі рухи м'язів обличчя; 3) пози – значущі положення людського тіла; 4) вирази обличчя – значущі фіксовані положення м'язів обличчя; 5) різні симптоми душевних станів, наприклад, симптоми зміну кольору шкіри. Отже, мімічні, пантомімічні показники тощо, які супроводжують емоції людини, її ставлення до партнера, до ситуації взаємодії, поряд із фізіологічними процесами, виступають у ролі об'єктивних індикаторів емоційних станів [11: 14-18].

Серед усіх емоційних станів страх є одним з найважливіших компонентів емоційної сфери людини, адже він безпосередньо визначає саме людське існування індивіда у певному відрізку простору та часу. Функціональне призначення цієї емоції для людської життєдіяльності полягає у тому, що вона відображує дію інстинкту самозбереження, яка виявляється у вигляді афективно загостреного сприйняття погрози для життя, благополуччя, здоров'я чи самопочуття людини та певної її реакції на несприятливі фактори навколишнього середовища [7: 7-13].

Когнітивною структурою представлення знань про зазначену емоцію виступає ЕК "СТРАХ", під яким розуміється складний, динамічний смисловий конструкт людської свідомості, сутність якого обумовлюється єдністю етнічного, соціокультурного та особистісного досвіду конкретного мовця про цю емоцію [6]. Отже, страх у його концептуально-мовному представленні – це знання про стан, який переживається або вже був пережитим. Йому завжди передують певні ситуації, які категоризуються індивідом як небезпека. Інші концептуотворюючі ознаки страху – інформація про те, що з нами відбувається під час переживання цієї емоції [10: 11-12]. Тому ЕК "СТРАХ" може бути змодельований у вигляді фрейму-сценарію, який лежить в основі концептуального змісту зазначеної емоції. Така когнітивна структура знань, яка лежить в основі концепту "СТРАХ" та зберігає інформацію про переживання індивідом цієї емоції, містить у собі термінал "Симптом". Він несе інформацію про емоційну реакцію, яку завжди у тій чи іншій мірі виявляє суб'єкт [10: 12]. Коли цей термінал активується у свідомості та вербалізується під час номінації, то "пам'ять тіла" підказує ті стани-ситуації, які переживав суб'єкт (типу *one's eyes are popping out with fear, one's tongue failed*), або аналоги цих станів (типу *everything is going dark before one's eyes, one's heart failed one*).

Якщо у процесі безпосередньої комунікації емоції виражаються за допомогою екстралінгвістичних факторів, то у тексті художньої літератури такі аспекти ЕК, зокрема концепту "СТРАХ", кодуються за допомогою мови [9: 4]. Основними номінативними засобами експлікації інформації про людські жести, міміку, пантоміміку, рухи тіла слоту "Невербальне спілкування" терміналу "Симптом", на основі якої реконструюється весь сценарій емоції страх, виступають дієслівні лексеми, які вживаються або у сполученні із соматичною лексикою, або з лексикою, яка позначає інші реалії, стійкі дієслівні сполучення нефразеологічного характеру (типу *to put one's hands over one's face/ eyes*) та фразеологічні одиниці-ідіоми, які є найбільш ефективним "шляхом" опису аномальних ситуацій такого роду, а також індивідуальні авторські стилістичні прийоми, образні засоби тощо.

Відображені у певному фрагменті тексту подія виникнення та протікання у суб'єкта певної форми страху і наступні невербальні форми її представлення персонажем, у своїй взаємодії створюють ситуацію емоційного впливу на читача, а тому її можна розглядати як емотивну ситуацію. В ній такі прояви невербального спілкування супроводжують мовленнєві вирази персонажів, доповнюючи, підсилюючи їх та сприяючи підвищенню ефективності комунікації, адже вплив на адресата відповідною поведінкою, яку легше сприймати, а значить усвідомити, може бути значно сильнішим за мовленнєві реакції іншого на страх. Зображені експресивні невербальні реакції героя твору на небезпеку та на власний страх у кожному конкретному випадку розглядаються нами як емоціогенні знання та є виявленням авторського бажання активізувати механізми емпатії читача, що є безпосереднім доступом до його емоційної сфери та передумовою викликання й переживання ним діапазону емоцій, зокрема безпосередньо страху.

Розглянемо приклади об'єктивації інформації про невербальне спілкування у тексті вищезазначеними номінативними засобами на матеріалі коротких оповідань сучасної англомовної прози. Виявилось, що для більш яскравої репрезентації емоції страху, який переживається персонажем та відповідно сильнішим впливом текстового фрагменту на читача, одним з найбільш ефективних прийомів, котрий активно застосовується письменниками, є зображення та опис обличчя індивіда у цілому, та його складників зокрема. Обличчя як канал невербальної комунікації є одним з найголовніших засобів та регуляторів комунікативного акту, яке відповідає за емоційно-змістовний підтекст мовлення. У наступному прикладі суб'єкт, що відчуває страх, демонструє це раптовою блідістю обличчя, що у тексті є демонструванням оригінального погляду автору на зазначений симптом емоції: *"Tinker cautiously drew out his automatic and pressed it against the proprietor's stomach. "Now will you answer?" he said. Negretties unwholesome face grew pasty"* (Anonymous, p. 313).

Значущі для відтворення переживання сильного страху або навіть жаху виразні рухи м'язів обличчя під час комунікації можуть підкріплюватися певною "поведінкою" усього тіла: *"I grabbed his hand firmly and pressed it down on the thing's chest. He froze in horror, and the flesh on his face quivered"* (O' Brien, p. 54).

Найважливішою областю невербальної комунікації є очі, які у взаємодії з іншими виявленнями страху створюють ефект повного контролю цієї емоції над людиною, підкреслюючи її пасивність та безпорадність: *"It had been lying in wait and now it leaped at us, electric headlamps glowing in savage circles, the huge chrome grill seeming to snarl. The kid froze, his face stamped with horror, his pupils dilated down to pinpricks"* (King₁, p. 133).

Фразеологічне представлення зовнішнього прояву страху одним із складових частин обличчя є цілком достатнім для того, щоб активізувати у свідомості читача ЕК "СТРАХ": "Suddenly he heard a sound like the cry of a dying man. Ichabod's teeth shook with terror..." (Irving, p. 41).

Страх може супроводжуватися різними рухами тіла, жестикуляцією та такими мимічними реакціями як сміх, плач тощо: "Tonight, wherever you hide, I will find you". *The captain put his hands over his eyes, shaking in terror and grief*" (Morgow, p. 80).

У двох зазначених нижче прикладах організм людини, знаходячись у стресовому стані під впливом страху, перестає нормально виконувати свої функції, що призводить або до припинення персонажем твору певної діяльності: "...he saw it close up for the first time, his body failed to obey his mind. He dropped the pistol. It was hideous to look at, with its huge, wolf-like head, and its evil eyes" (Stocks, p. 101), або до низки захисних рухів тіла у просторі: "The words petrified me, Mr. Black. I was briefly rooted to the spot out of fear, then once again, as he collapsed into a fit of laughter and coughing, I leaped back" (Maupassant, p. 23).

Таким чином, зображені у художньому тексті ситуації, які пов'язані з виникненням, переживанням героями страху та невербальними реакціями на нього, до яких відносять жести, миміку, пози та рухи тіла, зовнішні симптоми тощо, розглядаються нами як емотивні ситуації, котрі сконструйовані автором заради емоційного впливу на читача. Фразеологізми, різноманітні дієслівні лексеми у сполученні з соматизмами чи іншими іменними лексичними одиницями, стійкі дієслівні нефразеологічні словосполучення, які позначають невербальні аспекти комунікації під час переживання суб'єктом цієї емоції, спрямовані на активацію у свідомості читача усіх інших фонових знань фрейму-сценарію ЕК "СТРАХ". У перспективі планується представити аналіз мовних одиниць, які актуалізують у фреймі концепту "СТРАХ" інформацію слоту "Вербальна поведінка".

1. Гладь₁ С.В. Семантико – когнітивний аспект показників емотивності англомовного художнього тексту//Вісник КНЛУ, 1999.– Серія філологія.– Том 2.– №1.– С. 104-116.
2. Гладь₂ С.В. Эмотивность художественного текста: семантико-когнитивный аспект (на материале современной английской прозы). – К., 2000.– 223 с.
3. Кагановська О.М. Текстові концепти художньої прози (на матеріалі французької романістики середини ХХ сторіччя). – К.: Вид центр КНЛУ, 2002. – 292 с.
4. Калита А.А. Фонетичні засоби актуалізації смислу англійського емоційного висловлювання. – К.: Видавничий центр КДЛУ, 2001. – 351 с.
5. Колшанский Г.В. Паралингвистика. – М.: Изд-во Наука, 1974. – 80 с.
6. Красавский Н.А. Динамика эмоциональных концептов в немецкой и русской лингвокультурах: Автореф. дис. ... д-ра филол. наук. – Волгоград, 2001. – 38с. // <http://www.vspu.ru/~axiology/libr/akd/autoref14.htm>.
7. Мамонтов С. Страх. Практика преодоления. – СПб.: Питер, 2002. – 128 с.
8. Петровский А.В. Краткий психологический словарь. – М.: Полит. лит., 1990. – 494 с.
9. Позднякова Н.А. Лингвостилистические и композиционные средства передачи эмоционального состояния человека в художественном тексте (на материале английской прозы 19 века): Дис. ... канд. филол. наук: 10.02.04. – К., 1997. – 170 с.
10. Феоктистова А.Б. Когнитивные аспекты семантики идиом, обозначающих чувства – состояния: Автореф. дис...канд. филол. наук:10.02.04. – / Моск. Гос. пед. ун-т. – М., 1996. – 18 с.
11. Янова О.А. Номинативно-коммуникативный аспект позначення "Усмішки" як компонента невербальної поведінки (на матеріалі сучасної англійської мови): Дис. ... канд. філол. наук: 10.02.04. – К., 2001. – 190 с.

- Anonymous. Sexton Blake and the Time Killer // The Shadows of Sherlock Holmes. Selected and introduced by D.S. Davies. – London: Wordsworth editions limited, 1998. – P. 279-326.
- Irving W. Legend of Sleepy Hollow // Selections from Washington Irving. Wolfert's Roost. Legend of Sleepy Hollow. – Washington: A Ladder Edition Affairs, 1993. – P. 47-58.
- King₁ S. Trucks // Night Shift. – N.Y.: Signet, 1979. – P.127-142.
- King₂ S. Children of the corn // Night Shift. – N.Y.: Signet, 1979. – P. 250-278.
- Maupassant de Guy, Cholmondely M. Let loose // Повести ужасов. – М.: ООО Издательство Астрель: Издательство АСТ, 2003. – С. 7-31.
- Morgow W. C. An original revenge // Повести ужасов. – М.: ООО Издательство Астрель: Издательство АСТ, 2003. – С. 69-86.
- O' Brien Fitz-James The beast from nowhere // Повести ужасов. – М.: ООО "Издательство Астрель": Издательство АСТ, 2003. – С. 51-69.
- Stocks M. One silver bullet // Повести ужасов. – М.: ООО "Издательство Астрель": "Издательство АСТ", 2003. – С. 86-107.

Матеріал надійшов до редакції 12.03.2004 р.

**Борисов А.А. Невербальные маркеры выражения эмоционального концепта "СТРАХ"
(на материале современной художественной англоязычной прозы).**

В статье рассматриваются языковые и речевые средства экспликации в художественном тексте информации слота "Невербальное общение" фрейма-сценария эмоционального концепта "СТРАХ", отражающей основные формы невербальной реакции персонажей произведений, переживающих эмоцию страх.

Borysov O.O. Unverbal Markers of the Emotional Concept "Fear" Expression (Based on Modern English Belles-lettres Short Stories)

The article deals with the linguistic means of text representation of the slot 'Unverbal Behaviour' of the emotional concept "FEAR" script. The information of the slot reflects various forms of characters' unverbal behaviour while experiencing fear.